

Двійник. Про природу дублювання і множинності

Людина — істота мінлива. Вона безупинно перероджується, опиняється в нових умовах, постійно змушена звикати до них і освоюється. Когось думки про колишні чи майбутні зміни не надто турбують, а хтось, навпаки, прагне їх навмисно, кидається у вир можливого, хоча часом це доволі болісний процес. При цьому кожній особистості властиво «розмножуватися» на силу-силенну власних двійників (не обов'язково тотожних між собою). Чому ми не завжди вчиняємо обачливо, буваємо агресивними та нетерпимими до іншості, нарочито відокремлюємо себе від усього чужого й намагаємося окреслювати свої горизонти? Чому воліємо змінюватися, хоча вважаємо себе доконечно сформованими створіннями, чому відкриті до новацій, але часом уперті й не годні поступитися ні на йоту нікому і ні в чому, легко зачудовуємося тим, чого не вміємо, але не завжди визнаємо здобутків ближніх, наслідуємо стільки, хоч відбавляй, але наполягаємо на власній правоті, захищаємо скривджених, та не хочемо дати ради собі? В оцих багатозначних подвійностях ми й намагаємося знаходити себе.

Про природу людської подвійності, дублювання й множинності й розмірковує Тарас Лютий у своїй книжці. Автор зацікавився цією темою понад двадцять років тому, а останнім часом нотував свої міркування в окремих есеях. Нарешті всі дослідження й розвідки з теми двійництва зібрані в одній книжці.

Тарас Лютий

Двійник



Про природу
дублювання і множинності



Тарас Лютий

ДВІЙНИК

*Про природу дублювання
і множинності*

віхблa

Київ · 2021

УДК 159.923.2(0.062)

Л96

Лютий Тарас

Л96 Двійник. Про природу дублювання і множинності / Тарас Лютий. — К. : Віхола, 2021. — 272 с. — (Серія «Життя»).

ISBN 978-617-7960-08-8 (п. в.)

ISBN 978-617-7960-12-5 (е. в.)

Людина — істота мінлива. Вона безупинно перероджується, опиняється в нових умовах, постійно змушена зникати до них і освоюватися. Когось думки про колишні чи майбутні зміни не надто турбують, а хтось, навпаки, прагне їх навмисно, кидається у вир можливого, хоча часом це доволі болісний процес. При цьому кожній особистості властиво «розмножуватися» на силу-силенну власних двійників (не обов'язково тотожних між собою). Чому ми не завжди вчиняємо обачливо, буваємо агресивними та нетерпимими до іншості, нарочито відокремлюємо себе від усього чужого й намагаємося окреслювати свої горизонти? Чому воліємо змінюватися, хоча вважаємо себе доконечно сформованими створіннями, чому відкриті до новачій, але часом уперті й не годні поступитися ні на йоту нікому і ні в чому, легко зачудуємося тим, чого не вміємо, але не завжди визнаємо здобутків ближніх, наслідуємо стільки, хоч відбавляй, але наполягаємо на власній правоті, захищаємо скривджених, та не хочемо дати ради собі? В оцих багатозначних подвійностях ми й намагаємося знаходити себе.

Про природу людської подвійності, дублювання й множинності і розмірковує Тарас Лютий у своїй книжці. Автор зацікавився цією темою понад двадцять років тому, а останнім часом нотував свої міркування в окремих есеях. Нарешті всі дослідження й розвідки з теми двійництва зібрані в одній книжці.

УДК 159.923.2(0.062)

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правласників відтворювати заборонено.

© Тарас Лютий, 2021

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2021

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія

на видання, оригінал-макет, 2021

ISBN 978-617-7960-08-8 (п. в.)

ISBN 978-617-7960-12-5 (е. в.)

Відгуки про книжку

Це ілюзія вірити, що ми завжди тотожні із собою. Що кожен з нас — одне й те саме, логічне, послідовне «Я». Наші спокійні стани та емоційні стани воюють між собою. Ангелічне і демонічне в нас протистоїть одне одному. Колись ми любимо себе, колись — ненавидимо. Ми хотіли би деякі речі про себе забути, а деякі — нескінченно повторювати.

Але це ще не все. Є щось більше: ми є собою тільки тому, що прагнемо не бути собою. Ми шукаємо своїх альтернативних життів, прагнемо бути схожими на тих, хто не схожий на нас, мріємо стати кимось іншим, ніж ми, нинішні. Чому? Бо ми ніколи не в гармонії із собою. Бо суть людської особистості — не бути в гармонії із самим собою. Прагнути чогось іще. Прагнути стрибнути від Я до не-Я. Тобто до свого Двійника. До своєї Тіні. Щоб, у суперечці з ним (чи з нею), у двобої з ним (чи з нею), у любові з нею (чи з ним) знайти щось цілісніше. Бо «Я» — це тільки точка відліку. Початок подорожі. У точці призначення — завжди щось цікавіше, ніж просто «Я».

Книжка українського філософа Тараса Лютого — про двійників. Про ту тінь, без якої неможливо по-справжньому побачити та реалізувати себе. Про двійників як постійну, вічну тему літератури та філософії. Від Платона до Гофмана, від розенкрейцерів до Ніцше, від Гоголя до, власне, Лютого.

Тарас ніколи не грається з риторикою. Його текстами не варто пробувати ковзати, це не про серфінг. Він не прагне зваблювати, він займається чимось серйознішим. Це не «просто читиво», — і саме це в наш час круто. Він не пропонує думати за вас. Він запрошує вас думати з ним. І горизонти його мислення захоплюють. Це довгі лабіринти думок та історій. Стоїчна терплячість міркування.

Нарешті у нас є такі книжки.

Володимир Єрмоленко, український філософ

Ця книжка — про найбільш потаємні і, мабуть, найбільш складні стосунки. Стосунки зі своїми незбагненими, недослідженими і темними глибинами.

Як людина протягом тисячоліть відчуває власну множинність і мінливість? Як ми уживаємося із Іншим і Чужим усередині себе? Хто дивиться на нас з наших старих текстів, листів, давніх фотографій, з ким ми ведемо діалог, осмислюючи свої вчинки? Яка частина Я автентична, а яка — набута, хто справжній, і як вони уживаються? Чи можна пізнати себе, світ, не сприйнявши Іншого в собі, і які загрози тут чатують на нас? Як феномен подвоєння виявлявся в архаїчних культурах та які відлуння й знаки лишилися в сучасній?

Книжка «Двійник» — чудова історія людської думки, самопостереження і самопізнання, збірка ідей і прикладів осмислення внутрішньої подвійності. Це дуже глибоке буріння теми, що, як тріщина на кризі, розходить ся прекрасними цікавими розгалуженнями, несподіваними зануреннями в повсякденність, психологію, філософію, мистецтво і літературу, від античності до модерних часів.

Як завжди, у книжках Тараса Лютого заворожує мова. Його дивовижна здатність знаходити абсолютно несподівані слова, незвичні й навіть химерні мовні звороти. Це створює особливу неповторну магію тексту.

Мирослава Барчук, телеведуча, журналістка

Передслово

КЛОПОТИ ІЗ СОБОЮ (ТА ІНШИМИ)

Спороджена чи заохочена дзеркалами, водою та близнюками, ідея Двійника є спільною для багатьох народів. Можна припустити, що саме вона надихала на вислови, подібні до «Друг — це другий я» Піфагора чи «Пізнай себе самого» Платона.

ХОРХЕ ЛУІС БОРХЕС
«КНИГА ВИГАДАНИХ ІСТОТ»¹

Коли б не зайшла розмова про кризу, хтось неодмінно називатиме її постійною. Почасти це слушно. Не те щоб розлади приходили й проминали небавом — просто до їхньої мінливості слід поставитися уважніше. А передовсім розрізняти локальні та глобальні кризи. Перші непомітні й трапляються більш-менш регулярно — такі, зокрема, вікові, психологічні, фізіологічні, духовні, особисті, світоглядні, естетичні й однотипні кардинальні перетворення. Другі набагато примітніші — принаймні для зовнішнього ока. До них зараховують трансформації в колективі, суспільстві, культурі та загалом у світі. Порівнюючи кризи, наголошують на їхній схожості або ж унікальності. Деякі люди затято твердять, що розрух трапляється лише з ними, зате є й такі, хто настирливо вишукує достотні випадки в історії чи бодай у сторонньому персональному досвіді.

Зрештою, чим же вирізняються ці виразні стани на зламі? Передусім утратою попереднього статусу й поступовим набуттям нового. Людина безупинно перероджується, опиняється в нових умовах, усякчас до них звикає й освоюється. Декого не беруть ніякі думки про колишні чи майбутні зміни. Інші навмисно їх прагнуть, кидаються у вир можливого, нехай це часом і доволі болісний процес. Зауважмо, кожній особистості властиво, умовно кажучи, розмножуватися на силу-силенну власних *двійників* (до речі, не обов'язково тотожних між собою) — одначе якесь осердя після такого розмноження таки зберігається. Спостерігаючи за своїми світлинами й уявленнями, тобто порівнюючи образи себе в минулому і тепер, іноді вдається схоплювати схоже та розбіжне.

Але що робити тому, хто опинився в карколомних поворотних пунктах життя? Будьмо щирі, замало стверджувати, що криза нагадує ситуацію, де конче зазнаєш чогось приголомшливого. Криза — це ще той шок і випробування. Злами дуже впливають на людське буття. Безперечно, доцільніше було б перечекати, набравшись витерпу, проте пасивно пересиджувати якісь епізоди зовсім не годиться. Пройшовши порогові стани, кажуть: «Відтепер ми точно не будемо тими, ким були колись!». Поки щось безповоротно проминає, усе одно доводиться знову і знову рухатися до перемін — не навмання чи навпомацки, а осмислюючи зазнане і почуте й збагнувши, що кризи мають потенційну природу, оскільки з одного боку актуалізують певні можливості, а з другого — щось безповоротно унеможлиблюють. У перехідному періоді важливо не привчатися нехитро змінювати маски чи вправно грати завчені ролі, а спробувати остаточно не загубитися в круговерті подій. Так само неможливо раз і назавжди переродитися, навибиравши собі вигідних іпостасей. Без сумніву, комусь удається намічати шляхи до розвою й нестримно нестися в очікуванні подальших переломних моментів, не встигаючи зятямити, що ж, власне, коїться.

Людина неспроможна передбачити все. У цьому водночас небезпека і цікавість. Звідси й вибудовуються її парадоксальні стратегії: з одного боку, страх не дає наважитися на рішучі перевтілення, переродження, переоформлення, а з другого — несподівано допомагає звичка перелаштовуватися. Деколи ми знаємо, чого прагнемо, й уникаємо набридливого, а інколи навіть гадки не маємо, чому робимо такий вибір. Ще б пак, доволі клопітно постійно вибудовувати реляції до себе, фіксуючи поштовхи і зрушення, що з нами відбулися. Цих порухів не уникнеш, як не відцураєшся й того, що в нас раз у раз пробуджується Інший, а то й Чужий. Отак ми стаємо непередбачувані навіть самі для себе.

У кожному разі, наші уявлення про себе почергово приносять то постійне, а то мінливе. Дивна річ — ідентичності. Нагадуючи сукупність маркерів, якими позначається наша самість, вони раптом застигають у непорушну матрицю, яку, здається, годі скоригувати, — однак окремі відчайдухи намагаються небезуспішно доводити, що корелюються не лише національні, релігійні чи культурні особливості,

ба навіть стать. Звісно, часом нам таки вдається сконструювати якийсь постійний образ себе — нерідко підлаштовуючись під реальність, а подекуди й перетворюючи її.

Зміна обставин і реалій може спричинитися до цілковито несподіваного проектування тожсамості. Поговорімо про її вужчі та ширші виміри. У межах однієї особи вужча ідентичність фігурує в рамках ширшої — так національна чи культурна ідентичності містять у собі низку індивідуальних проявів особи, пов'язаних із гендерними чи професійними ролями. Нерідко складові ідентичності не припасовані одна до одної. Через це стаються конфлікти або кризові ситуації, і доводиться наново вибудовувати містки, які поєднали б невідповідності, хоч це й не завжди вдається.

Зовнішні причини теж впливають на невнормовані ідентичності. Виховання, освіта, медіа, ідеології, пропаганда — ось тільки невеликий перелік чинників, під чиїм впливом ми здаємося піддатливим для ліплення різнопланових форм матеріалом. Питання в тому, наскільки свідомо ми погоджуємося на це, а не в тому, чи здатні ми використовувати ці спроби внадитися в свій простір для творення самих себе в співіснуванні з іншими. Тож будемо порівнювати ідентичності з підходящими для входження у світ специфічними оболонками, що дають нам змогу існувати як цілком самобутнім істотам і вживатися в надіндивідуальні структури. Уявімо шафу з одягом, де вбрання не просто комфортне чи красиве, а спеціально розроблене для виконання певних функцій, взаємодії, ба навіть осягання ключових моментів. Наша самість передбачає наявність різних модусів Я, таких собі двійників, «ідентичностей», утворень із безліччю налаштувань, які допоможуть нам нарешті відбутись як особистостям, що самочинно проходять шлях від самоусвідомлення до презентації себе на вищому рівні.

У зв'язку із цим важливо дати відповідь на одне з вагомих запитань: «А що важливіше — існувати поодиноці чи всім разом?». Хай там як, первісне формування ідентичності відбувається на локальному рівні — однак залишатися всуціль відокремленою одиницею не можна ніяк. Щоправда, як колективна, так і індивідуальна ідентичність — не раз і назавжди встановлена сутність. Про це свідчать регулярні збурення в суспільствах останніх десятиліть, що ведуть до революцій або й

запеклих збройних протистоянь. Таким чином, єдиної ідентичності на все життя бути не може, і тому-то в соціумі мусить ніби постійно укладатися нова суспільна угода, що дозволяє кожному переглядати свою окрему тожсамість на рівні індивіда і громадянина.

Окрім біологічних чинників, вряди-годи даються знаки непрості цивілізаційні умови. Напруги чи навіть конфлікти виростають із середовищ, які норovsky заявити про себе на макрорівні, накидаючи свою позицію. Зовнішні втручання видаються несправедливими, коли зникає повага й толерування Іншого. Війна може ставати додатковим чинником формування або й виборювання своєї ідентичності, і тоді змагання тожсамостей у вужчих рамках хоч і не щезає цілковито, але відступає на задній план, аби увиразнити щось загальніше, без чого врешті-решт не вийде простежувати свою унікальність на тлі більших формацій. Однак на цьому рівні ще треба зрозуміти, що виглядатиме краще: стратегія незалежних індивідів, які вміють домовлятися, чи формування об'єднаної сили однодумців. Важко пристати до думки про відмову від локальної ідентичності на користь якоїсь загальнішої. Визнаймо, конфлікти між такими формуваннями виникатимуть і далі, але це зайвий раз доводить, що ідентичності — не застигли назавсім оболонки. Їхній природі притаманно вступати в протистояння, позаяк остаточної стійкості їм усе одно не набути. Ідентичності пов'язані з постійними ваганнями, а точніше, зважуванням, примірянням і обмірковуванням свого статусу в соціумі чи в цілому бутті.

Нарешті зачепімо ще один сюжет. Численні розмови про пандемію, які повсюдно нуртують у наші карантинні часи, зазвичай зводяться до того, що людство вкотре має справу з тривіальною загрозою, а не зі скільки-небудь серйозним викликом. Так само кружляють і невігядливі міркування, де пандемія — це чиясь злісна вигадка, хитра маніпуляція, у найкращому разі — випробування, а в найгіршому — нагода дати комусь перегону. Попри брак рефлексій з приводу того, чи пандемія облаштувалася у світі на вічні часи, а чи невдовзі промайне, вона поволі стає фактором індивідуальної та колективної трансформації. Щонайперше про це свідчить наше вправління в самоізоляції, яка скидається чи то на різновид самоув'язнення, чи на усамітнення, і показує, що на самоті в нас виникають змішані почуття.

Щоб скласти про себе притомну думку, потрібно відокремитися від решти, хоча відокремившись, недовго й очманіти.

Хай що там буде далі, мусимо визнати: хоч кризові явища й не надто приємні, вони допомагають виявляти причини невдоволеності собою, бо ми повсякчас потребуємо відповідей на численні запитання. Чому ми не завжди вчиняємо обачливо, буваємо агресивними та нетерпимими до іншості, нарочито відокремлюємо себе від усього чужого й намагаємося окреслювати свої горизонти? Чому волиємо змінюватися, хоч уважаємо себе доконечно сформованими створіннями, чому відкриті до новацій, але часом уперті й не годні поступитися ні на йоту нікому і ні в чому, легко зачудовуємося тим, чого не вміємо, але не завжди визнаємо здобутків ближніх, наслідуємо стільки, хоч відбавляй, але наполягаємо на власній правоті, захищаємо скривджених, та не хочемо дати ради собі? В оцих багатозначних подвійностях ми й намагаємося знаходити себе.

* * *

Цю збірку есеїв я писав упродовж кількох попередніх років. Одначе зацікавлення темою двійника з'явилося понад двадцять років тому, а саме тієї пори, коли мою увагу привернув феномен нігілізму. Власне, при розгляді дотичної до нігілізму проблеми Ніщо і виник задум окреслити її як осередок не тотального небуття чи порожнечі, а потенційно насиченої багатьма проявами царини. Отже, нігілізм було позначено як один із двійників Ніщо.

Згодом у коло моїх дослідницьких зацікавлень потрапила тема співвідношення розумного та нерозумного в їхньому стосунку до людського буття. При розгляді численних рівнів і градацій середовища цієї взаємодії знову знайшлася показова словосполука — «символічні двійники». Вона припускала поєднання не лише подібних, а й амбівалентних проявів, приміром, не простої банальної дурості з інтелектуальною витонченістю, а чогось такого, як удаване глупство чи безумна ідея, без чого неможливі усвідомлення людиною самої себе та нові відкриття.

Зрештою, евристичний вимір двійництва продовжував інтригувати. Тому за якийсь час я знову вирішив повернутися до двійників. Але провадити розгляд тепер хотілося не суто в академічному ключі, а через елементи повсякденності, закарбовані в мистецтві, літературі,

філософії та загалом у культурі, до того ж у їхньому зв'язку з формуванням ідентичності. Йдеться про становлення людської особистості, яка не може обійтися без видозміни самої себе, без досвіду іншості та чужості, роздвоєнь і втримання власної єдності та багатьох схожих аспектів. Нариси про природу подвійності, дублювання, множинності, наслідування, симетрії, аналогії, взаємовідношення, спостереження за собою, повторювання, узгодження, відмінності та подібності, стандартності та неповторності, перетворення, маскування, репрезентативності, віддзеркалення, тіньових ефектів, заміщення, символізації, переходів між станами, перформативності, імітації, розщеплення, ідентифікації та багатьох інших моментів і склали тополи цієї книжки, що дістала загальну назву «Двійник».

Подвоєння, споглядання, опосередкування

На перший погляд, феномен двійника зводиться до простої схеми: спочатку відбувається розкол і виникнення дубля, а потім уже його серійне тиражування. Та в цій, здавалося б, нехитрій послідовності зазвичай нашаровується сила-силенна епіфеноменів, або ж додаткових ефектів, які не випадає зігнорувати. Тому наше завдання полягатиме в тому, щоб виокремити наріжний чинник роздвоєності та зрозуміти типологію дотичних до нього моделей.

Отже, точкою відліку буде не побудова грандіозної системи механізму двійництва, а формування низки ключових проблем, які утворюються подібно до сукупності тематичних осередків. І найперше, від чого варто рушати далі — це теза, що поділ на елементарні складові будь-якої цілісності пов'язаний із принципом подвійності. Його і візьмемо за вихідний момент у розкритті суті двійника. Відштовхнувшись від цього пункту, розглядатимемо суміжні витоки роздвоєності. Перейдемо до такої властивості, як симетрія. Ще згодом простежимо, як утворюються двійникові множинні конфігурації можливих світів у їхньому стосунку до первісного стану, з позицій якого здійснюється мультиплікація. А головне, не оминемо здатності людини спостерігати за собою, ніби за власним відстороненим дублем, у практиці актів самототожності й відмінності. Врахуємо її намагання порівнювати себе зі світом, виявляючи потребу в аналогіях, повторях, урівноваженнях. Нарешті з'ясуватимемо, чому схильність до подвоєнь часом не обходиться без виникнення проміжних третіх зон, які дозволяють усвідомлювати людську багатомірність.

Принцип подвійності

Кожен охочий може вільно спостерігати за подвійністю світу. Та не поспішаймо виснувати, що буття розколоте навпіл. Воно лише надається до подвоєння. Приміром, сновиддя нагадує розподіл, або проєкцію в інший вимір. А пригадування й *déjà vu* натякають на дублі сприйнятого. Не менш виразна двоїстість проглядає в морфології тварин і людей. Парність їхніх органів аж за серце бере, а симетричне розташування чарує гармонією. Тоді як внутрішні органи несиметричні. Відомо, що до аналогій із симетріями вдаються не тільки у вивченні проблеми формотворення, а й при розгляді психічних і соціальних процесів. Виходить, асиметрії мали б оприявнювати безлад і невідповідність. Одначе міжпівкульна асиметрія головного мозку свідчить про інше¹. Півкулі впливають на перехресні кінцівки та м'язи. Ба більше, кожна з них відповідає за свою сферу: права — за інтуїтивно-емоційну, ліва — за логіко-розсудкову здатність. Асиметричну структуру мають і речовини, що творять організм. А водночас асиметрію тлумачать у контексті сформульованого Нільсом Бором принципу доповнюваності та залучають до опису світу за допомогою бінарних опозицій² (структуралізм), коли компоненти розпадаються на кардинальні протистояння: позитивне — негативне, святе — грішне тощо³. Проте як не врахувати тієї особливості, що якийсь із елементів противенства час до часу стає переломним моментом взаємодії протилежностей. Відтак світ видозмінюється, а двояка модель переростає зокрема в ту, що містить уже три позиції: обабічні та проміжну. Так виникають складніші системи з опосередкуваннями.

Подвійність є архетипом культури, бо раз од разу проявляється у міфах, релігіях, філософських доктринах. Люди, наприклад, віддавна користуються числами для визначення закономірностей. Монада (єдність), діада (протиставлення та відповідність), тріада (становлення), чотири пори року, п'ять пальців руки, сім днів тижня, декада і так далі. Водночас числова символіка легко містифікується. Нумерологія це підтверджує. Достатньо згадати корпус Гермеса Трисмегіста чи Кабалу, де числові відношення характеризують зв'язок між людиною, світом і божеством. 3-поміж інших чисел двійка впродовж тривалого часу чи не найбільше спантеличувала, бо вносила поділ і розпад. День і ніч, твердь і вода, небосхил і безодня, рай і

пекло, Бог і диявол. Неоднозначні ситуації спричиняли напругу та розгубленість у плутанині роздвоєння, засаджували в непевне становище. Отож-бо протилежності не конче зводяться до антитез, оскільки передбачають і рівновагу, зближення, взаємозалежність. А двійка не є чимось суто негативним, адже залишає вибір, доповнює, корелює.

Двоїна увиразнена цілою низкою термінів. І там, і тут на слуху такі слова, як-от дуалізм, дихотомія, дилема, бінарність, полярність, парність, двійня, двоякість, здвоєння — це, либонь, незначний перелік, який оперує двозначностями. Деякі подвоєності підкидає мова. Такими є паліндроми — слова, словосполучення, ба навіть віршовані рядки, які однаково читаються в обидва боки. Ось деякі приклади цього перевертня, або, як іще кажуть, рака літерального: *око*, *дід Пилип*. Силою думки людина теж училася подвоювати світ, стриміла від внутрішнього до зовнішнього, відрізняла причину від наслідку, а дію — від спротиву, розглядала щось з одного та з другого боку.

Систему двоїстих протиставлень упроваджено в широкий ужиток давно. На ранніх стадіях розвитку люди послуговувалися розподілом на парне й непарне, правду й брехню, ствердження та заперечення, чоловіче й жіноче, праве і ліве, біле і чорне, близьке й далеке, верх і низ. Племена склалися з екзогамних половин, члени яких укладали шлюби з представниками протилежної групи, аби запобігти інцесту. Пари полюсів поширювалися на природний і суспільний устрій, але бінарні опозиції нерідко мінялися місцями, наділялися протилежними якостями. Крім матримоніальних стосунків, дуальна організація проявлялася й у ритуальній ворожнечі, щоправда, не видавалася катастрофічною, позаяк не приводила до взаємного виключення чи знищення. А часом навіть повертала на добро.

Таким чином, дослідники культурної антропології виявили, що в первісних спільнотах виникає не тільки подвійна структура буття, але й дуалістична міфологія та її культу⁴. Двоїна проглядає у світоглядних настановах людини, передовсім у містичних практиках, коли душа нагадує медіума між поцейбічним і потойбічним (шаманство). Американський психолог Джуліан Джейнс припускав, що давня людина характеризувалася не свідомістю, яка копіює досвід, творить концепти, є запорукою раціонального мислення, а бікамеральним

розумом⁵, одна частина якого чує голос, а друга дослухається до нього. Так і провадиться внутрішній діалог. Позатим із протистояння двох сторін буття, приміром добра зі злом, виник і моральний дуалізм (зороастризм, маніхейство, гностицизм). У східній традиції аж такого нарочитого вододілу не трапляється. Протилежності там неможливі одна без одної: у даосизмі противенства не загострюються, у буддизмі свідомість і тіло не протиставляються, а в дзені віддається перевага парадоксальним висловлюванням, у яких поєднується несумісне, реальне з уявним, упроваджуються символічні тлумачення.

Філософи теж віддавна зважали на двоякості. Піфагорійці розробляли полярну символіку, а послідовність перших десяти чисел уважали священною. Логос у Геракліта визначався гармонією протилежностей. Емпедокл учив, що світ народжується зі взаємодії сил Любові та Ворожнечі. Парменід увиразнював відмінності між Буттям і Ніщо. Платон виокремив царину одвічних ідей і матеріальних речей. У середні віки виникла теорія подвійної істини, що допомагала знімати напругу між вірою та розумом, небесним і земним. Зустріч із Богом одночасно долучала людину до творення світу й показувала його завершеність. У новочасній традиції двоякість чуттєвого та раціонального, сутності та явища, породила субстанціональний дуалізм душі й тіла (картезіанство), а також гносеологічний дуалізм — протиставлення суб'єкта об'єктові пізнання (емпіризм). Іммануїл Кант заговорив про антиномії, або суперечності, між двома твердженнями, кожне з яких — істинне. Деякі дуалістичні концепції розширюються, як-от гегелівська тріада: теза — антитеза — синтеза.

Звісно, цим історія подвійності не уривається, хоча наше завдання і не зводилося до її достеменного висліді й уніфікації. Ідеться лише про демонстрацію варіативних фігур принципу подвоєння. Тому подвійності часом виявляють парадокси⁶. У кожному разі, протилежні начала дають можливість проявитися чомусь новому, спонтанному. Подібно до дволикого римського бога переходів Януса, якого зображували з двома обличчями, молодим і старечим, ми прочиняємо двері в дуальний світ.

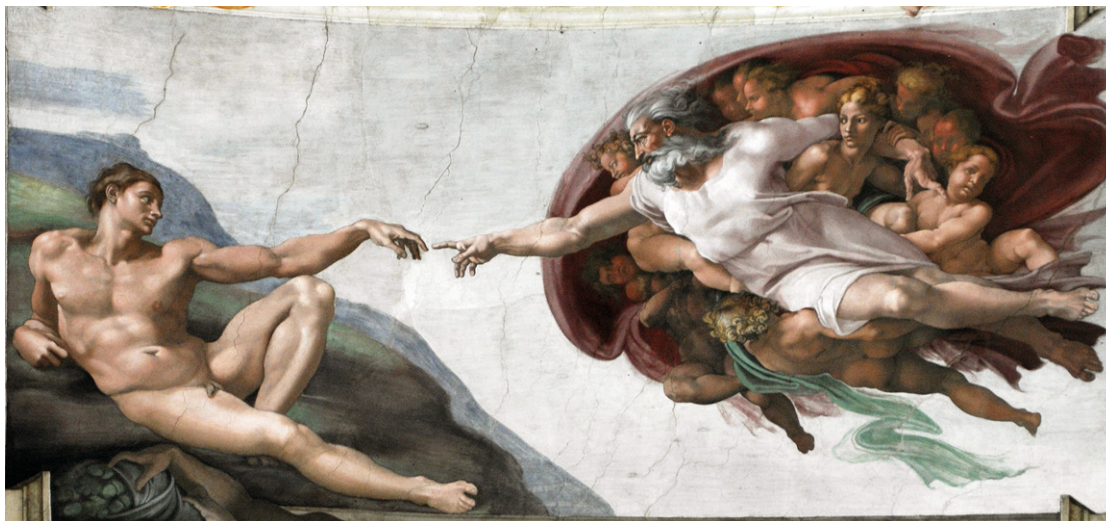
Гармонія симетрій

Чому нас так полонить відтворюваність об'єктів, властивостей і відношень? А тому, що в ній, окрім ідентичності, спостерігається й негадана нетотожність. Математик Герман Вайль¹ у вивченні симетрії дійшов висновку про інваріантність автоморфічних (повторюваних) фігур. Тобто симетрія видніється у співвідношенні пропорцій. Тимчасом асиметрія схоплює суголосність несхожого. Доладна краса симетрії впадає в око, щойно ми знайомимося з її втіленнями. Нехай то будуть скульптури, полотна зі співмірним змалюванням людського тіла, ба навіть акустичні феномени. До речі, у міркуванні так само відштовхуються від *золотої середини* — умовної позначки, звідки простягаються симетричні позиції.

Звісно, частіше йдеться про дзеркальну симетрію, коли дотримано геометричної точності, а не простої подібності. Ще піфагорійці показали, як у процесі обертання при русі від площин до складніших вимірів коло стає сферою. Така симетрія давала змогу казати про досконалість. Платон у «Бенкеті»² вустами Аристофана викладає міф про перехід від сферичної до дзеркальної симетрії. Колись, каже він, існувало три роди людей: чоловічий, жіночий та андрогінний, який поєднував два перші. Останній тип мав округлу форму, по дві пари рук і ніг, два однакові обличчя. Та щойно андрогіни зазіхнули на владу богів, Зевс розділив їх навпіл. Відтоді кожна частинка шукає свою половинку. Міф ніби каже: симетрії зворушують.

Справді, нас зачаровує шумерська геральдика із симетричними образами тварин і дивацьких істот. А надто перські, сирійські та візантійські двоголові орли, яких упізнаєш і на імперських гербах. До речі, наш тризуб теж симетричний. А от строга симетрія поволі замилує око. Чи не тому в західному мистецтві симетрична точність дещо видозмінюється? Одначе симетрія від цього не потерпає. Штампована тотожність доповнюється прагненням свободи й відхиленням від норми. Якщо давньогрецькі храми й середньовічні базиліки зводилися за дзеркальним принципом (хоча башти катедр могли різнитися), то християнські зображення причастя свідчать про інше: на першій частині Христос ламає хлібину, а на другій наливає вино². Сучасна еkleктична забудова міста нерідко асиметрична стосовно давньої архітектури. Утім симетричність будівель умить відновиться біля водоймищ або виникне в дощових калюжах.

А проте з наукового погляду всякий елемент у просторі не є визначальним щодо свого симетричного відповідника. Усі складові симетрії еквівалентні, яку не візьми. Свого часу Кант підважив цю думку, назвавши час і простір формами чуттєвого унаочнення. У «Пролегоменах» він каже: відображення руки чи вуха в люстерку не ідентичні їхнім першообразам³. Якби це було не так, то реальна рука чи вухо були би взаємозамінними з віддзеркаленими. А це доказ того, що згадані органи тіла оприявлені в чуттєвому спогляданні. Натомість у царині культури простежуються принципово полярні розподіли. На прикладі фрагмента Сікстинської капели Мікеланджело («Створення Адама») помітно: перст Божої десниці, дотикаючись указівного пальця Адамової лівиці, просто-таки одухотворяє першу людину. Недарма й ритуали рукопотискання відбуваються правицею. А злодій, якого розіп'яли праворуч від Христа, потрапляє до Раю. Агніців під час Страшного суду ставлять по правий бік, а козлищ — по лівий (Мт., гл. 25). Звісно, не годилося б у світі геть усе зводити до неухильної закономірності, а отже, до виняткової симетричності. Інакше не існувало б жодної випадковості⁴.



Фрагмент Сікстинської капели «Створення Адама» Мікеланджело

У неорганічному світі чудовим зразком симетрії є кристали. Вони утворюють 32 можливі системи комбінацій, більшість із яких є дзеркальними. Симетрії добачаються й у віддзеркаленні від поверхні, як-от у перенесенні орнаменту в лінійному зображенні на візерунках і оздобленнях палаців, у колонаді як повторі абрисів основного мотиву.

У давньому мистецтві такі відкриття були відомі раніше, ніж математичне поняття групи. У живій природі симетрія, нехай і не надто витончена, властива розміщенню листочків на пагонах деяких рослин. Схожі мотиви схоплюються і в структурі музичного ритму. Розглядаючи античні вази й глечики, а зрештою й куполи будівель, раптом розумієш: принцип обертання циліндричної фігури довкола своєї осі допомагає увиразнити поворотну симетрію, щодо якої вже створено різні класифікації. Те саме стосується й таких ніжних створінь, як квіти, або деяких морських істот (медузи), не кажучи вже про емблеми та символи (триніжок, свастика). Сюди можна зарахувати завитки мушель, які скручуються відповідно до закону геометричної прогресії. Як відомо з квантової фізики, симетрія простежується в будові атомних і молекулярних спектрів. А в сучасних соціально-політичних реаліях усталено симетричні стосунки та відповіді⁵.

Цим порушується питання про врівноважене ставлення до буття. Та симетрія передбачає не просто вирівняний баланс, а благоговіння перед фрагментами світу, які явно чи неявно змагаються у своєму прагненні вирізнитися. Але то тільки з нашого, суто людського погляду.

Можливі світи

Мабуть, те, про що йтиметься далі, декому здаватиметься неймовірним і несиметричним. Утім вряди-годи буває несила спекатися думки, що, крім звичної нам реальності, деінде причаїлися цілі міріади світів. Однак якими вони є: як дві краплі схожими на наш, от хіба що лише віддалено-недосяжними, а може, і геть відмінними, влаштованими за специфічними законами, чи нереальними, себто суцільно вигаданими? Допіру уявивши їх собі, ми почуватимемося спроможними з нічого викликати до життя абищо.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ